

Nikola Jandrić

*EKSPRESIVIZAM KAO NORMATIVNI DRUŠTVENI FUNKCIONALIZAM:
VITGENŠTAJN I SELARS*

APSTRAKT: U radu se pokušava dokazati postojanje tradicije ekspresivizma u obliku normativnog društvenog funkcionalizma kao zajedničkog imenitelja za poziciju ili pozicije koje zauzimaju pozni Vitgenštajn i Wilfrid Selars po pitanju objektivnosti i normativnosti jezičkog značenja, a kao odgovora na problem sleđenja pravila. Selars problem sleđenja pravila formuliše u otprilike isto vreme kad i Vitgenštajn. Takođe, Selarsov odgovor na ovaj problem, kao i Vitgenštajnov će se pozivati na značenje određeno preko praksi upotrebe jezičkih izraza. Tvrdi se da tradicija u koju se autori grupišu kulminira u inferencijalnom pragmatizmu Roberta Brendoma. Osim navedenog, u radu se govori i o razlikama između pozicija dvojice autora, najistaknutija od kojih je ispoljena u različitim posledicama njihovih oprečnih metafilozofskih stanovišta.

KLJUČNE REČI: Vitgenštajn, Selars, značenje, pravila, objektivnost, normativnost, ekspresivizam, pragmatizam

U ovom radu pokušaćemo da dokažemo da su Vitgenštajново (Ludwig Wittgenstein) i Selarsovo (Wilfrid Sellars) shvatanje objektivnosti i normativnosti jezičkog značenja kao odgovora na problem sleđenja pravila, usled sličnosti između njih mogu grupisati u jedinstvenu tradiciju *ekspresivizma* kao *normativnog društvenog funkcionalizma* koja kulminira u Brendomovom (Robert Brandom) *inferencijalnom pragmatizmu*. U ove svrhe pozivaćemo se na interpretaciju Vitgenštajnovog shvatanja objektivnosti i normativnosti jezičkog značenja predstavljenu u tekstu „Realistička i antirealistička interpretacija Vitgenštajnovе rasprave o sleđenju pravila” Andreja Jandrića (Jandrić 2021).

U prvom delu rada ćemo predstaviti problem koji oba autora nastoje da reše, a u drugom delu ćemo se baviti njihovim rešenjima. Konačno, u trećem delu rada ćemo se osvrnuti na razlike između predstavljenih razmatranja o jeziku te pokušati da sumiramo prethodno postignuto i kritički se osvrnemo na tezu o postojanju jedinstvene tradicije između dvojice autora.

I Problem normativnosti značenja

Do izlaska Kripkeove (Saul Kripke) *Wittgenstein on Rules and Private Language: An Elementary Exposition* (1982) tradicija analitičke filozofije nije u Vitgenštajnovim *Filozofskim Istraživanjima* pronalazila problem normativnosti značenja. O istim problemima i to u isto vreme kad i Vitgenštajn, piše Selars: npr. „Language, Rules and Behaviour” (1949/2022) i „Some Reflections on Language Games” (1951/2007a). Ipak, Selarsova razmatranja ne uspeavaju da privuku pažnju šire filozofske javnosti te ostaju praktično zaboravljena, kao i većina njegovog korpusa, osim *Empiricism and the Philosophy of Mind* (1956/1997). Kripkeov tekst zato tradicionalno igra ulogu svojstvenog uvoda u problem normativnosti značenja.

Metafizički skepticizam o pripisivanju značenja izrazima jezika koji Kripke pronalazi u Vitgenštajnovim razmatranjima o sleđenju pravila jedan je od načina da govorimo o problemu normativnosti jezičkog značenja. Trivijalno je tačno da je jezik sistem izraza sa određenim pravilima njihove ispravne upotrebe, te da se učenje jezika sastoji u učenju pravila ispravne upotrebe izraza tog jezika (Sellars 2007a: 28). Stoga, svaki izraz jezika može se koristiti ispravno i pogrešno, da bismo govorili o jeziku moramo da pravimo razliku između upotrebe izraza i ispravne upotrebe izraza. Razumeti pravilo ispravne upotrebe nekog izraza jeste isto što i razumeti značenje izraza: značenje izraza određuje njegovu ispravnu upotrebu. Problem je u tome što značenje prevazilazi sve moguće svedočanstvo za interpretaciju ispravne upotrebe izraza, šta god smatrali relevantnim svedočanstvom. Kako onda ikada znamo značenje i da li ga uopšte znamo?

Vitgenštajn nas suočava sa problemom da *ne postoje* činjenice o tome šta neki govornik pod nekim izrazom podrazumeva (Kripke 1982: 13). Rečenice koje govore o značenju nemaju istinosne uslove jer nema ničeg u stvarnosti što može da ih učini istinitim ili lažnim – ne postoji deo sveta na koji možemo da se pozovemo kako bismo opravdali neku tvrdnju značenja. Takođe, značenje konkretnog izraza prevazilazi skup svih opaženih instanci nečijeg izgovaranja tog izraza, te je značenje tog izraza pododređeno svim instancama njegove upotrebe; tako ostaje misterija kako možemo da razumemo i ispravno koristimo konkretan izraz.¹ Ovo je slučaj jer tvrdjenje o značenju nekog izraza ima beskonačno mnogo posledica o upotrebi svaka od kojih treba da je neslučajno određena značenjem. Ipak, šta god odredili kao značenje, nećemo imati način da kažemo kako upravo to značenje određuje da konkretan izraz treba da se koristi na baš taj način. Šta god da odredimo kao značenje, ono će morati da pretrpi interpretaciju kako bi uopšte moglo da se uzme kao ono što određuje upotrebu izraza, bilo da su to stvari u svetu, činjenice, univerzalije, itd. – nema nikakve razlike. Rečima

1 Kripke ovu poentu predstavlja u obliku hipoteze o *kvabiranju* (*quaddition*) (Kripke 1982: 7-11). Vitgenštajn na drugačiji način prenosi istu poentu u: Wittgenstein 2009: §§143–184.

Vitgenštajna „ni jedan način postupanja ne može biti određen pravilom, jer svaki način postupanja može da se usaglasiti sa pravilom” (Wittgenstein 2009: §201). Bilo koja upotreba reči ne može biti određena onim što smatramo njenim značenjem, jer svaku konkretnu upotrebu možemo usaglasiti sa tim značenjem. Isto tako, svaka pojedinačna upotrebe neke reči se može predstaviti na način da bude u sukobu sa onim što smatramo njenim značenjem, upravo jer ne postoji činjenica na koju možemo da se pozovemo kako bismo opravdali svoje tvrdnje značenja (Verheggen 2016: 43). Kroz par paragrafa će postati jasnije zašto je ovo slučaj.

Bez obzira na sve navedeno, ostaje činjenica da svako od nas ima jak utisak da u velikoj većini slučajeva uspeva da interpretira vokalizacije sagovornika kao da sadrže određeno objektivno značenje te uspešno komunicira sa njima i snalazi se u svetu. Svako pravilo mora moći da se primeni ispravno i pogrešno, ali se čini da kad govorimo o značenju ne postoji način da utvrdimo koja konkretna primena pravila je ispravna. Zato, svako pravilo zahteva novo pravilo koje određuje njegovu ispravnu interpretaciju, što nas uvodi u beskonačan regres pravila. Selars ovaj regres predstavlja na sledeći način (Sellars 2007a: 28-29):

- (1) Naučiti da koristiš jezik (L) jeste isto što i naučiti da poštuješ pravila za L.
- (2) Pravilo koje nalaže upotrebu jezičkog izraza (E) je rečenica jezika koji sadrži izraz za E, – drugim rečima, to je rečenica metajezika.
- (3) Stoga, učenje da poštuješ pravila za L pretpostavlja sposobnost da koristiš metajezik (ML) u kom su pravila za L formulisana.
- (4) Stoga, učenje jezika (L) pretpostavlja da već znaš metajezik (ML). Samim tim, činjenica da si naučio da koristiš ML pretpostavlja da si već naučio metametajezik (MML), itd.
- (5) U pitanju je beskonačan regres.

Da bismo sačuvali objektivnost značenja potreban nam je jezik pomoću kog bismo odredili ispravne interpretacije značenja. Ovo pak znači da je jezik nemoguće naučiti, jer bi učenje jezika zahtevalo da već znamo jezik. Selarsovim rečima, imati takvo znanje ne može biti potez u igri, jer onda učenje igre uključuje igranje igre, čime započinje regres (Ibid. 31). Neodređenost značenja možemo da rešimo obavezujući se na regres, što svakako ne predstavlja zadovoljavajuće rešenje.

Jedno moguće rešenje jeste odbacivanje teze da je normativno značenje objektivno, tvrđenje da je iluzija koju smo teoretišući o jeziku pogrešno postulirali, te da najbolji način da razumemo jezičko postupanje jeste u terminima kontingentnih zakonolikih pravilnosti. Kripke kao Vitgenštajnovi skeptičko rešenje navedenog skeptičkog paradoksa sugerise jednu verziju ove pozicije (Kripke 1982: 66). Antirealizam koji navodi nasuprot realizma po pitanju značenja jeste teza koja podrazumeva da tvrdnje značenja nemaju uslove istinitosti, kako pretpostavlja realizam, već *uslove asertabilnosti*, te da (relativna) objektivnost značenja zavisi isključivo od u potpunosti

kontingentnog slaganja u okviru određene jezičke zajednice (Ibid. 74).² Prihvatanje jedne ovakve teorije značenje čini relativnim. Na primer, značenje reči „krug” u terminima antirealističkih uslova asertabilnosti bismo objasnili na sledeći način: u našoj zajednici je opravdano ili prikladno reč „krug” upotrebiti u tim i tim situacijama zato što svi članovi naše zajednice tako rade; i to je sve što o tome može da se kaže. Teško da ovakvo rešenje možemo da pripisemo Vitgenštajnu. Do kraja rada ćemo videti da upravo usled suočavanja sa navedenom dilemom između problema i jednog ovakvog rešenja naša dva autora postuliraju tezu koju mi ovde nazivamo ekspresivizmom.

Ono što povezuje problem i relativističko rešenje jeste reduktivizam, koji sledi iz implicitnog semantičkog deskriptivizma i reprezentacionalizma. Teza reduktivizma ovde podrazumeva da se jezičko značenje može redukovati ili definisati pomoću nečeg što samo nema ili nije značenje, a reprezentacionalizam i deskriptivizam tvrde da je funkcija jezika da predstavlja i opisuje stvari u svetu.³ Značenje je time određeno u terminima relacija između izraza i stvari u svetu (*word-world relations*) tj. vanjezičkih entiteta (šta god oni bili) koji čine njihove istinosne uslove. Razumevanje izraza se po ovom shvatanju sastoji u znanju njegovih istinosnih uslova koji treba da igraju normativnu ulogu u određivanju njegove ispravne upotrebe. Upotreba izraza je, dakle, sekundarna razumevanju njegovog značenja koje je rezultat povezivanja konkretnog izraza sa konkretnim vanjezičkim entitetom. Ukoliko neki izraz nema određene istinosne uslove, on onda po reprezentacionalizmu i deskriptivizmu ne može da ima određeno i objektivno značenje i njegova ispravna upotreba ispostavlja se proizvoljnom. Problem je u tome što se vanjezički entiteti koji čine značenja izraza sa kojima su povezani ispostavljaju neodređenim ukoliko već ne posedujemo jezik pomoću kog možemo jedinstveno da ih odredimo. S druge strane, ako posedujemo jezik, onda zapadamo u problem beskonačnog regresa određenja značenja. Reprezentacionalistički i deskriptivistički reduktivizam nas dakle navodi da, usled paradoksa, uzmemo u obzir relativističko skeptičko rešenje i odbacimo normativnost značenja.

Problem je analogan Mekijevoj (John Mackie) metaetičkoj tezi o „teoriji greške” koja tvrdi da ne postoje „objektivne i intrinzično preskriptivne” moralne činjenice (Mackie 1990: 37). Kripkeova interpretacija nas upućuje da negativnu poentu Vitgenštajnovih razmatranja o sleđenju pravila i uopšte prvih dvestotinak paragrafa *Filozofskih Istraživanja* razumemo kao tvrdnju o nepostojanju objektivnih i intrinzično preskriptivnih činjenica o značenju, odnosno, pravilima ispravne upotrebe jezičkih izraza.⁴ Ispostavlja

2 Antirealizam/realizam je distinkcija koju uvodi Damet (Michael Dummett) (Dummett 1978).

3 Reprezentacionalizam i deskriptivizam kod Vitgenštajna figuriraju kao „avgustinovska slika jezika”.

4 Smatram da je Kripkeova interpretacija negativnih poenti *Filozofskih Istraživanja* dosledna Vitgenštajnovom tekstu.

se da ispravna upotreba izraza zavisi isključivo od toga kako mi interpretiramo ono što smatramo značenjem.

Dilemu između problematične inicijalne pozicije koja teži da reifikuje značenje kako bi opravdala njegovu normativnost – kod njega nazvane racionalistički *apriorizam* i relativističke ili nihilističke pozicije koju naziva deskriptivizmom, Sellars predstavlja u kontekstu pronalaženja *srednjeg puta* između njenih krakova (Sellars 1949/2002):

Pokušaću za pronađem pravi *via media*...između racionalističkog *apriorizma* i onoga što ću zvati „deskriptivizmom”, pod kojim podrazumevam tvrđenje da svi smisleni pojmovi pripadaju empirijskim ili deskriptivnim naukama, uključujući i nauke ljudskog postupanja.

Način na koji u tekstu koristimo „deskriptivizam” nije identičan načinu na koji to ovde radi Sellars; za njega „deskriptivizam” jeste isto što i naturalizam ili dispozicionalizam, koji u svojim ranim radovima takođe naziva psihologizmom (Sellars 1947: §1); dok ga mi ovde koristimo u smislu opšte teze o prirodi značenja.

S obzirom na dve do sada predstavljene pozicije, možemo govoriti o postupanju koje je *u skladu sa pravilom* i postupanju koje je instanca *sleđenja pravila* (Sellars 2007a: 32). Postupanje u skladu sa pravilom jeste postupanje koje nije proizvedeno *zbog svesti o pravilu*, već se empirijski kontingentno ispostavlja da je u skladu sa konkretnim pravilom – što je način na koji o značenju govore oni koji poriču njegovu normativnost. Postupanje koje je sleđenje pravila jeste postupanje koje je proizvedeno isključivo zbog svesti o pravilu i normativnim zahtevima koje konkretno pravilo u konkretnim uslovima propisuje – što je način na koji o značenju govore oni koji nisu spremni da poreknu njegovu normativnost. Ukoliko pravilo nije u nekom smislu „unutrašnje” postupku, ukoliko nije uzrok ili razlog konkretnog postupka, onda ono ne funkcioniše kao pravilo, već kao puka zakonolika generalizacija (Sellars 1949/2022).

Relativističko rešenje možemo da odbacimo na osnovu činjenice da ne uspeva da uvaži normativnost jezičkog značenja jer od značenja koja bi trebalo da funkcionišu kao pravila pravi kontingentne empirijske pravilnosti, te nas upravlja da u potpunosti izbrišemo svaku moguću razliku između filozofskog i naučnog istraživanja jezika i jezičkog postupanja. Činjenica da u procesu učenja nekog jezika konstantno pravimo greške pogrešno koristeći određene izraze trebala bi da bude dovoljan razlog da nas ubedi da su naturalističke teorije značenja nezadovoljavajuće jer ne mogu da nam kažu ništa o ispravnom i pogrešnom, o objektivnosti značenja. Za neke autore, pak, ovo neće biti dovoljno dobar razlog i oni će biti spremni da na osnovu Kripkeove ekspozicije Vitgneštajnovog teksta odbace normativnost značenja. Ovo nije slučaj sa Vitgneštajnom i Sellarsom čija je ideja upravo bila da učine eksplicitnim neplauzibilnost reprezentacionalističke i deskriptivističke semantike, pokazavši da semantička paradigma kojoj ove teze pripadaju ne može da ponudi adekvatno objašnjenje

normativnosti i objektivnost jezičkog značenja. Nazvati čoveka *racionalnom životinjom* znači, smatra Selars, nazvati ga ne stvorenjem *navika*, već stvorenjem *pravila*:

Kada je Bog stvorio Adama, šapnuo mu je u uvo: „U svim kontekstima postupanja prepoznavaćes pravila, bar pravilo za traženje pravila koja ćeš prepoznavati. Kad prestaneš da prepoznaješ pravila, hodaćeš na četiri noge” (Sellars 1949/2022).

Za Vitgenštajna i Selarsa normativnost značenja nije, dakle, problematična, već je to „avgustinovska slika jezika” ili reprezentacionalistička i deskriptivistička semantička paradigma koja uopšte ne može da inkorporira bilo kakvu normativnost: značenje, modalnosti i moral su neobjašnjivi iz konteksta ove paradigme. Rešenje naših autora predstavlja srednji put upravo u tom smislu: oni ne poriču činjenicu da je značenje objektivno i normativno, ali poriču da značenje treba da se redukuje ili reifikuje.

II Ekspresivizam kao *via media*

Izlaz iz paradoksa Vitgenštajn i Selars nalaze u tezi da funkcija tvrdnji značenja nije predstavljanje i opisivanje sveta: pravila ne opisuju svet.⁵ Oni dakle odbacuju reprezentacionalizam i deskriptivizam bar kada govorimo o semantičkom vokabularu ili jezičkoj igri. Već u *Plavoj knjizi* nalazimo osnovnu ideju ove teze kod Vitgenštajna (Wittgenstein 1969: 44):

’Značenje’ je jedna od reči za koje se može reći da imaju čudan posao u našem jeziku. To su reči koje uzrokuju većinu filozofskih nevolja. Zamislite neku instituciju: većina njenih članova imaju određene uobičajene funkcije, funkcije koje se lako mogu opisati, na primer, u statutu institucije. Postoje, sa druge strane, neki članovi zaposleni za čudne poslove, koji bez obzira na to mogu biti izuzetno značajni. – Ono što uzrokuje najviše nevolja u filozofiji je to da smo u iskušenju da opišemo upotrebu značajnih reči „sa čudnim poslom” kao da su reči sa uobičajenom funkcijom.

Identična ideja prisutna je i kod Selarsa (Sellars 1957: §79):

Kada se tautologija „Svet je opisan deskriptivnim pojmovima” oslobodi ideje da je posao svih nelogičkih pojmova da opisuju, otvoren je put za prepoznavanje da mnogi izrazi koje su empiristi proterali u građanstvo drugog reda u diskursu nisu inferiorni, već drugačiji.

5 Selars će na isti način tretirati tvrdnje o apstraktnim objektima, ispravnom, dobrom, mogućem i nužnom.

Da bismo objasnili funkciju semantičkog vokabulara pozvaćemo se na treći način na koji konkretan postupak može biti u skladu sa pravilom, koji uvodi Selars nazivajući prvobitnu dihotomiju u skladu sa pravilom/zbog pravila lažnom (Sellars 2007a: 32). Videli smo da sleđenje pravila zahteva jezik, da zato ne može da objasni razumevanje jezika vodeći nas u beskonačni regres, te da puka usklađenost sa pravilom ne uspeva da uvaži pravilo kao pravilo – njegovu preskriptivnu prirodu. Selarsov srednji put predstavljen je u formi postupanja *zbog pravila*, ali ne *zbog svesti o pravilu*. Naziva ga *postupanje vođeno obrascem* (*pattern-governed behaviour*) koje treba da razumemo kao postupanje čija pravilnost nije proizvedena namerom da pokazuje pravilnost, već je težnja ka postupanju u skladu sa pravilom selektivno pojačana, a težnja ka postupanju koje nije u skladu sa pravilom selektivno ugašena (Sellars 2007b: 86-87). Selars nas ovim upućuje na, smatram trivijalnu, činjenicu da jezik možemo da naučimo samo ukoliko nas neki kompetentni govornik tog jezika podučiti, koju reprezentacionalističke teorije značenja čini se lakomisleno zanemaruju.

Kada dete učimo jeziku uslovljavanjem stvaramo kod deteta dispoziciju da u prisustvu određenih uslova izgovara određene jezičke izraze. Ovako postupanje, smatra Selars, možemo smatrati postupanjem u skladu sa pravilom ako ga je konkretan subjekat stekao zbog pravila – ako su oni koji su svesni pravila kod njega zbog tog pravila proizveli konkretnu dispoziciju. S obzirom na to Selars pravi razliku između *trebalo bi da učiniš* (*ought-to-do*) – *pravila delanja* koja nam govore šta treba da učinimo u određenoj situaciji pretpostavljajući da smo u stanju da prepoznamo tu situaciju, da smo svesni pravila i da umemo da primenimo pravilo; i *trebalo bi da bude* (*ought-to-be*) – *pravila kritike* koja pozivaju na određeno stanje stvari *ceteris paribus*, koja mogu da slede i stvorenja koja nemaju pojmove i svest o pravilu (Scharp, Brandom 2007: xi–xii). Tako, kada učimo dete jeziku učimo ga da u prisustvu crvenih stvari izgovara „crveno”, u prisustvu zelene stvari „zeleno”, itd. Učitelj se u ovom slučaju poziva na pravila delanja koja glase otprilike ovako: „Ako bi zelena stvar bila prisutna, onda bi trebalo da izgovoriš ‘zeleno’.”. Dete koje biva podučavano ne poziva se na takva pravila, ono još uvek nema jezik u kom bi ih uopšte formulisalo; dete poštuje pravilo kritike – ono u odgovarajućim uslovima u kojima to u biva nagrađeno proizvodi određeno stanje stvari (Sellars 2007b: 86). Pravila kritike stoje u osnovi svih pravila uopšte, a biti punopravan član jezičke zajednice zahteva svest o funkciji određenih izgovaranja koja se ogleda u mišljenju o jeziku, formulisanju pravila delanja (Sellars 1969: 101):

Neko nije punopravan član jezičke zajednice ukoliko ne samo da postupa u skladu (*conforms*) sa jezičkim *trebalo bi da bude* (i *moglo bi da bude*) prikazujući potrebnu pravilnost, već shvata same ove *trebalo bi da bude* i *moglo bi da bude* (odnosno, zna pravila jezika).

Vitgenštajново rešenje koje se poziva na distinkciju između *kriterijuma* i *simptoma* gotovo je identično Selarsovom rešenju. Takvo rešenje ne kolabira u relativistički

antirealizam, iako se takođe poziva na praksu upotrebe izraza kako bi funkcionalistički i holistički odredilo njihova značenja, kao što smo videli da to radi Selars (Wittgenstein 2009: §5). Značenje je implicitno u konkretnoj *formi života* (Ibid. §23).

Navedenu distinkciju Vitgenštajn predstavlja na sledeći način (Wittgenstein 1997: 24-25, preuzeto iz Jandrić 2021: 41):

Uvedimo dva međusobno suprotstavljena termina kako bismo izbegli elementarnu zbrku: Na pitanje „Kako znaš da je to i to slučaj?“, ponekad odgovaramo navodeći ‘*kriterijume*’, a ponekad navodeći ‘*simptome*’. Ako se u medicinskoj nauci anginom naziva zapaljenje izazvano određenim bacilom, i ako u posebnom slučaju upitamo „Zašto kažeš da taj čovek ima anginu?“, tada nam odgovor „Pronašao sam taj-i-taj bacil u njegovoj krvi“ daje kriterijum, ili ono što bismo mogli nazvati definišućim kriterijumom angine. Ako je, s druge strane, odgovor bio „Njegovo grlo je zapaljeno“, to bi nam moglo dati simptom angine. „Simptomom“ nazivam fenomen za koji nas iskustvo uči da koincidira, na jedan ili drugi način, s fenomenom koji je naš definišući kriterijum. Stoga reći „Neko ima anginu ako je u njemu pronađen ovaj bacil“ predstavlja tautologiju, ili neobavezan način da se saopšti definicija „angine“. Ali zato reći „Neko ima anginu kadgod mu je upaljeno grlo“ znači postaviti hipotezu.

Kriterijumi i simptomi tako govore o uslovima ispravne upotrebe izraza. Kriterijumi su tautologije, predstavljaju nužne uslove pod kojima se izraz ispravno tvrdi određujući tako njegovo značenje, dok simptomi, koji su empirijske hipoteze, predstavljaju kontingente uslove za ispravno tvrđenje nekog izraza, pojave koje su korelirane sa ispravnim upotrebama konkretnog izraza. Kriterijumi su ono što se navodi kao značenje rečenice kad nekog pokušavamo da naučimo jeziku; oni su uvek određeni na osnovu ustaljene upotrebe te nam pomažu da ekspliciramo pravilnosti koje su implicitno prisutne u praksi upotrebe u formi tvrdnje značenja. Samo onaj ko poseduje sposobnost ispravne upotrebe reči je u stanju da, reflektujući o sopstvenoj praksi upotrebe navedene njene kriterijume. Bez pravilnosti u praksi naše reči ne mogu da imaju značenje: ne možemo da nagađamo kako se izraz ispravno koristi, da bismo to razumeli moramo da posmatramo načine na koje se primenjuje i učimo iz toga (Wittgenstein 2009: §340). U *Istraživanjima* Vitgenštajn takođe značenje određuje kao upotrebu (Ibid. §43) ali i kao ono što je dato objašnjenjem značenja (Ibid. §6; §75), odnosno kriterijum koji je pravilo ispravne upotrebe izraza. Podučavanje značenja, osim navođenja kriterijuma, za Vitgenštajna kao i za Selarsa podrazumeva učenje uslovljavanjem u smislu selektivnog nagrađivanja postupanja u skladu sa pravilom i kažnjavanja postupanja koje nije u skladu sa pravilom (Ibid. §208):

Ja uradim to, zatim on posle mene; i ja utičem na njega pomoću izraza saglasnosti, odbijanja, očekivanja, ohrabrenja. Pustim ga da nastavi tako, ili ga sprečim. I tako dalje.

Ukoliko se ne bismo pozivali na upotrebu već isključivo na kriterijume kako bismo odredili značenje, zapali bismo u problem beskonačnog regresa i jezik ne bi bilo moguće naučiti. Ukoliko bismo se pozivali samo na upotrebu, ne bi ni u principu postojao način da napravimo razliku između ispravne i pogrešne upotrebe izraza, jer je činjenica da nije svaka upotreba nekog izraza ispravna. Pozivanje na praktičnu veštinu implicitnom normom vođene upotrebe koja je primarna kritičkoj refleksiji o jeziku uz pomoć koje te norme činimo eksplicitnim jedini je način da premostimo paradoks sleđenja pravila.

Ako ne znamo pravila delanja ili kriterijume, ne možemo nikog da naučimo jezik, niti da odredimo da li je konkretna upotreba izraza ispravna; svest o pravilima delanja ili kriterijumima, sekundarna praktičnoj veštini upotrebe izraza jeste upravo ono što nam omogućuje da formulišemo objektivne i normativne tvrdnje značenja. Selars i Vitgenštajn nas upućuju na poziciju trećeg lica i pripisivanje objektivnosti i normativnosti kao uslova mogućnosti objektivnosti i normativnosti – da bi se za nekog moglo reći da sledi pravilo, on kao takav mora biti prepoznat. Odnosno, bez jezika ne možemo doći do jezika: da bih bio govornik moram kao takav biti prepoznat od drugih govornika. Svakog dana nesvesno pravimo razne zaključke, govorimo o opaženim objektima i ne ostajemo gluvi na tuđe savete. Kada počnemo da se pitamo zašto na određen jezički izraz ili događaj u svetu reagujemo na određene načine (jezičkim izrazom ili drugačije) otvaramo vrata pravilima delanja ili kriterijumima. Svest o njima oslikava se u eksplicitnom formulisanju tvrdnji značenja, tvrdnje značenja nam pomažu da utvrdimo pravila delanja ili kriterijume jezika tj. učinimo eksplicitnim pravila koja u jezičkoj praksi implicitno poštujemo. Semantički vokabular, dakle, ne opisuje ili predstavlja svet već govori o praksama upotrebe izraza jezika, čineći njihove implicitne norme eksplicitnim u formi tvrdnji značenja – u čemu se upravo sastoji njegova *ekspresivna* funkcija.

Sposobnost upotrebe izraza sa ekspresivnom funkcijom po navedenom shvatanju parazitira na praksi upotrebe izraza sa deskriptivnom funkcijom. Pošto je funkcija semantičkog vokabulara određena kao eksplikacija praksi upotrebe jezika, možemo da tvrdimo da sposobnost određenja značenja u obliku eksplicitne tvrdnje značenja – znanja *da* – ne zahteva nikakvo dalje znanje od sposobnosti upotrebe konkretnih deskriptivnih izraza – znanja *kako*. Reč je o svojstvenoj *pragmatičkoj* zavisnosti, relaciji između upotreba ova dva vokabulara. Vokabular čiju upotrebu semantički vokabular eksplicira nazvaćemo *uobičajeni empirijski deskriptivni vokabular* (dalje u tekstu UEDV) – obični jezik kojim se sporazumevamo i pomoću kog govorimo o svetu koji nas okružuje. Tvrdjenje o postojanju relacije pragmatičke zavisnosti između UEDV i semantičkog vokabulara treba da razumemo na sledeći način: sposobnost upotrebe UEDV jeste sve što nam je potrebno kako bismo bili sposobni da koristimo semantički vokabular čija funkcija je da u formi tvrdnji kodifikuje – učini eksplicitnim – norme implicitno prisutne u praksi upotrebe UEDV (Brandom 2014: 39). Semantički

vokabular u tom smislu igra ulogu *pragmatičkog metavokabulara* za UEDV, što je upravo ideja Selarsovih najranijih spisa gde govori o „pragmatičkim metajezicima” i „čistoj pragmatiki kao teoriji jezika sa empirijskim značenjem“ (Ibid. 49). Znanje značenja time se ispostavlja trivijalnim jer sledi iz praktičnog ovladavanja jezikom, procesu kojem je svako od nas posvedočio u bar nekoliko navrata. Vitgenštajn i Selars stoga pripadaju pragmatičkoj tradiciji: njihova razmatranja o jezičkom značenju pojmovni primat dodeljuju *pragmatici* – teoriji upotrebe jezičkih izraza – nad semantikom, koja se bavi značenjem izraza jezika. Kao što smo videli, ne postoji način da odredimo i ekspliciramo normativna značenja izraza osim da se pozovemo na načine na koji se oni *de facto* koriste. Značajan deo Vitgenštajnovih *Filozofskih Istraživanja* posvećen je upravo dokazivanju teze da uopšte ne razumemo izraze koji nemaju ustaljenu upotrebu (Wittgenstein 2009: §§310-421).

S obzirom na sve navedeno Vitgenštajnov i Selarsov ekspresivizam možemo razumeti kao *normativni društveni funkcionalizam* o značenju. Normativni, jer je pragmatički metavokabular značenja normativan, on određuje ispravne upotrebe izraza jezika. Društveni je jer učenje jezika zahteva postojanje zajednice sa ustaljenim praksama, čiji članovi osvešćujući ove prakse u obliku tvrdnji značenja mogu da podučavaju druge subjekte značenju. Upravo u navedenom se sastoji srednji put na koji neki postupak može da predstavlja sleđenje pravila: mora da postoji treće lice koje konkretan postupak prepoznaje kao instancu sleđenja pravila. Normativni stavovi prethode normativnim statusima – norme su, kako to slikovito predstavlja Brendom, u očima posmatrača (Brandom 1994: 25). Funkcionalistički je jer se poziva na načine na koji konkretni izrazi jezika funkcionišu, tj. koriste se, kako bi eksplicitno odredio njihova značenja. Samim tim, teza je holistička, jer značenje konkretnog izraza, određuje pozivajući se na njegove funkcionalne relacije sa ostalim izrazima jezika. Jezička značenja mogu stoga biti određena samo pomoću jezika koji je *uvek već tu*, značenje nije reducibilno. Reprerzentacionalističko i deskriptivističko tumačenje značenja otkriva se kao „kvaziplatonistička ideja da smo sposobni za direktnu, neposredovanu intuiciju zakona i principa koje onda primenjujemo u postupanju” (Redding 2007: 73).

Do sada je postalo nedvosmisleno jasno da naši autori predstavljaju jednu verziju teorije uslova asertabilnosti, iako ovde nismo govorili u tim terminima. Ipak, ova teorija značajno se razlikuje od teorije koju Kripke pripisuje Vitgenštajnu. Kripke predviđa ekspresivistički srednji put koji omogućuje našim autorima da očuvaju normativnost i objektivnost značenja, koja se u njegovoj interpretaciji ispostavlja ničim više do kontingentnim slaganjem u okviru jezičke zajednice. Vitgenštajn i Selars ne smatraju da slaganje u okviru zajednice određuje uslove ispravne upotrebe reči, uslove ispravne upotrebe reči određuje njeno značenje.

Na redu je da kažemo i zašto nismo govorili u terminima Dametove distinkcije. Osim što Andrej Jandrić upravo svojom intepretacijom Vitgenštajnovog rešenja pokazuje da je distinkcija nezadovoljavajuća jer ne uspeva da inkorporira Vitgenštajnovu

rešenje, mi smo sada s obzirom na tezu koju smo u ovom radu branili u prilici da dalje ekspliciramo u čemu se tačno sastoje nedostaci Dametove distinkcije. Stvar je jednostavna: Damet pri formulisanju teze o postojanju ovakve distinkcije pretpostavlja semantički reprezentacionalizam i u svetlu njega teorije koje se pozivaju na uslove asertabilnosti sve od reda proglašava antirealističkim. Negativan prizvuk koji kategorizacija „nestvarnosti” nosi sa sobom onemogućava nas da razumemo da je srednji put u obliku teorije uslova asertabilnosti koja održava objektivnost i normativnost značenja moguć. Antiredukcionizam o značenju nije nužno i relativizam ili nihilizam. Damet, kao i Kripke, ne uspeva da razume da činjenica da različiti jezički izrazi svoje značenje i funkciju dobijaju na različite načine ne znači i to da su neki od njih bolji ili privilegovani u odnosu na neke druge – a što je, kao što smo mogli da vidimo, jedna od glavih poenti Vitgenštajnovih i Selarsovih razmatranja.

III Nacrt o razlikama i zaključne napomene

Napomenimo ovde pre svega to da oba autora tvrdnje značenja razumeju falibilstički: one nisu konačne analitičke istine, već se u svetlu dobrih razloga uvek mogu dovesti u pitanje, opovrgnuti i revidirati, iako same govore o nužnim vezama.

Sličnosti između kriterijuma i protivčinjeničkih kondicionala koji za Selarsa predstavljaju oblik u kom se tvrdnje značenja eksplicitno iznose možemo predstaviti na sledeći način:

(VK) „Neko ima anginu ako je u njemu pronađen ovaj bacil”

(SPK) „Kada bi u nekom bio pronađen ovaj bacil, onda bi on imao anginu”

Oba teže da govore o nužnosti korelacije između antecedensa i konsekvensa, tako: „Nužno, neko ima anginu ako je u njemu pronađen ovaj bacil” ili bolje „Nužno, kada bi u nekom bio pronađen ovaj bacil, onda bi on imao anginu” (što znači isto što „Nije moguće da je u nekom pronađen ovaj bacil, a da on nema anginu”) predstavlja formalno precizniji način da iskažemo jedan kriterijum, u ovom slučaju angine. Iz ovog razloga smatram da možemo da kažemo da je Selars nešto precizniji ili jasniji u svojim određenjima tvrdnji značenja. Ipak, kao razlika ovde može nam se učiniti to što Selars osim uslova ispravne primene eksplicitno zahteva i posledice ispravne primene; protivčinjenički kondicionali za njega izražavaju materijalna pravila zaključivanja (Sellars 2007c: 15). Materijalna pravila zaključivanja govore o relacijama materijalne implikacije između konkretnih izraza UEDV, u našem primeru to su „pronađen ovaj (neki konkretan) bacil” i „imanje angine”.⁶ Tvrdjenje jednog od ovih izraza podrazumeva obavezivanje

6 Materijalna zaključivanja kao takva bivaju određena u odnosu na formalna pravila zaključivanja.

na nužno tvrđenje drugog, oni su međusobni uslovi i posledice ispravne primene zbog inferencijalnih relacija koje važe između njihovih značenja. Ukoliko bi se neko oko toga sporio mogli bismo da kažemo da ili ne razume jezik, ili koristi izraze u nekom drugačijem značenju od nas, za koje bi onda mogao da ponudi dobre razloge kako bismo ga i mi prihvatili. Znanje značenja nekog izraza tako podrazumeva da znamo uslove i posledice njegove ispravne upotrebe.

Ipak, pošto i kriterijumi predstavljaju nužne iskaze, teško je da možemo da kažemo da između dveju pozicija postoji razlika u sadržaju; ako smo u pravu, Vitgenštajn se takođe obavezuje na tvrdnju o relevantnim posledicama primene, samo što on po svemu sudeći ne bi bio spreman da o njima govori u inferencijalističkim terminima jer nije spreman da tvrdi da postoji nešto nužno identično u različitim vokabularima ili jezičkim igrama. Slikovito rečeno, za Vitgenštajna grad jezika nema gradsko jezgro (Wittgenstein 2009: §18). Pošto je i njegova teorija funkcionalistička, izraz čije uslove ispravne primene navodimo tvrdeći konkretan kriterijum može da igra ulogu uslova ispravne primene u okviru tvrđenja kriterijuma za neki drugi izraz. Da bi odredili značenja bilo kog izraza biće nam potrebni i drugi izrazi jezika; utoliko smatramo da razlika između teorijskih obavezivanja naših autora jeste u najboljem slučaju samo trivijalna razlika u formulaciji pozicije. Ispostavlja se da je ključna razlika u tome što Vitgenštajn pravila značenja ne bi bio spreman da nazove inferencijalnim, jer za razliku od Selarsa pretpostavlja radikalnije razlike između načina funkcionisanja pojedinačnih jezičkih igara na šta treba da nas uputi pojam *porodičnih sličnosti* (Ibid. §67). Bilo kako bilo, izgleda da je jasno da bar između semantičke jezičke igre i UEDV postoji, usled svih njihovih razlika, jedan naročito blizak odnos međusobnog određenja. Otvoreno je pitanje da li bi Vitgenštajn ovo bio spreman za tvrdi za još neka dva vokabulara, dok smo za Selarsa već videli da je za to spreman.

Dalje, Selars, za razliku od Vitgenštajna eksplicitno određuje kako učenje uslovljavanjem može da funkcioniše formalno definišući tri vrste poteza koje sa konkretnim izrazom možemo da činimo u okviru konkretne jezičke igre od kojih je svaka relevantna za njegovo značenje: prelazi u jezik (*language–entry transition*), intrajezički prelazi i prelazi iz jezika (*language–exit transition*) (Sellars 2007b: 87–88). Prvi predstavljaju jezičke odgovore na nejezička dešavanja, drugi jezičke odgovore na jezičko delanje i treći predstavljaju nejezičko postupanje kao odgovor na konkretnu upotrebu jezika. Takođe, Selars je u još jednom smislu eksplicitniji ili formalniji od Vitgenštajna. Kao što smo u drugom poglavlju ovog rada mogli da vidimo, on eksplicitno formuliše način na koji postupak može biti instanca sleđenja pravila, bez da je proizveden sa namerom da to bude. Uvođenje distinkcije između pravila delanja i pravila kritike nam potom dalje pomaže da razumemo delikatan način na koji se normativnosti implicitna u praksi upotrebe izraza odnosi sa eksplicitnim tvrdnjama značenja.

Navedene razlike između autora čine se posledicom njihovih oprečnih metafizozofskih stavova. Dok Selars smatra da je cilj filozofije da kažemo „kako stvari, u

najširem smislu te reči, stoje zajedno, u najširem smislu te reči” (Sellars 2007d: 369) – te smatra da je filozofska teoretizacija nužna; Vitgenštajn sa druge strane zauzima već naširoko poznati terapijski antiteorijski stav. Za Vitgenštajna cilj filozofije je „pokazati muvi izlaz iz zamke za muve” (Wittgenstein 2009: §309). Sve što tako shvaćena filozofije može i treba da uradi jeste da otkloni naše nerazumevanja jezičkih formi, kroz aktivnost rasvetljavanja načina na koji koristimo jezik. Distinkcija kriterijuma i simptoma koju uvodi nas stoga upućuje na postojanje nedoslednosti između Vitgenštajnovih filozofske prakse i onoga šta on njoj tvrdi. Istina je da je upravo pojam kriterijuma način da rasvetlimo, učinimo eksplicitnim, naše prakse upotrebe izraza. Ipak, Vitgenštajn ovu distinkciju koristi u postuliranom teorijskom značenju. Smatramo da svakako možemo da tvrdimo da je Vitgenštajn antiteorijski filozof u jednom bitnom smislu: njegova (i Selarsova) razmatranja prevazilaze do datog trenutka tradicionalni i opšteprihvaćeni oblik filozofskog teoretisanja. Težnja ekspresivizma jeste da opiše ono već prisutno u praksi, te su teorijski pojmovi koje postulira da bi u tom procesu uspeo radikalno različiti od metafizičkih entiteta poput neposrednih čulnih datosti koje postulira fenomenolog. Teorijske termine ekspresivizma možemo stoga nazvati imanentističkim, naspram transcendentističkih teorijskih pojmova koje uvodi reprezentacionalizam.

Postoji smisao u kom je ekspresivizam povratak začetku filozofije kod Sokrata. U ovom smislu Brendomov inferencijalni pragmatizam predstavlja nastavak tradicije koju Vitgenštajn i Selars na ovde predstavljene načine inaugurišu. Ekspresivizam ovde treba da razumemo kao Sokratovski metod koji „...služi svrsi činjenja eksplicitnim pravila koja smo usvojili za mišljenje i delanje.” (Sellars 1949/2022). On nam pomaže da racionalno ovladamo sopstvenim praksama izražavajući ih eksplicitno u formi u kojoj mogu da se suoče sa prigovorima i alternativama i u kojoj same mogu racionalno da se opravdaju (Brandom 2000: 56). Racionalnost ispoljena u svesti o eksplicitnim pravilima predstavlja naročit oblik *ekspresivne* racionalnosti. Specifičan oblik ekspresivne racionalnosti druga je strana medalje Vitgenštajnovog i Selarsovog falibilizma po pitanju tvrdnji značenja: obojica autora su svesni da nam upravo prilika da učinimo norme u praksi implicitne eksplicitnim otvara mogućnost da promenimo gledišta u vezi kojih se varamo. Brendomov projekat utemeljen u *Making It Explicit: Reasoning, Representing and Discursive Commitment* (Brandom 1994) teži da izvede implikacije teze o ekspresivnoj racionalnosti do svojih krajnjih granica. Brendomova ideja je da svaki pojedinac ima karakterističnu ekspresivno racionalnu rekonstrukciju normi koje implicitno sledi u praksi, te da se istina o tome koje u pravu mora odlučiti dijaloškim odnosom između članova zajednice koji poštuju kriterijume dobrog razloga. Brendom zato iz začetaka ekspresivizma razvija složeniji *dvovrsni normativni pragmatički metavokabular* koji podrazumeva pojmove *autoriteta* i *odgovornosti*, naspram *jednovrsnog normativnog pragmatičkog metavokabulara* prisutnog u Vitgenštajnovoj i Selarsovoj teoriji ispravne upotrebe.

U ovom radu smo želeli da novu interpretaciju Vitgenštajnovog rešenja problema sleđenja pravila kontrastiramo sa Selarsovim rešenjem ovog problema kako bismo utvrdili opravdanost tvrdnje da je dvojicu autora ispravno grupisati u jedinstvenu tradiciju. Postigli smo potvrđan odgovor na ovo pitanje. Vitgenštajn i Sellars pripadaju jedinstvenoj tradiciji ekspresivizma kao normativnog društvenog funkcionalizma čiju kulminaciju predstavlja Bandomov inferencijalni pragmatizam. Takođe, u radu smo predstavili i neke razlike dvojice autora, glavna od kojih se sastoji u Selarsovom prihvatanju, a Vitgenštajnovom neprihvatanju inferencijalizma. Problematizovali smo i Vitgenštajnovu tvrdnju da se ne bavi teoretisanjem.

Nikola Jandrić
 Institut za filozofiju
 Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Literatura

- Brandom, Robert B. (1994). *Making It Explicit: Reasoning, Representing and Discursive Commitment* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press).
- Brandom, Robert B. (2000). *Articulating Reasons: An Introduction to Inferentialism* (Cambridge Massachusetts: Harvard University Press).
- Brandom, Robert B. (2014). „Categories and Noumena: Two Kantian Axes of Sellars’s Thought” u *From Empiricism to Expressivism: Brandom reads Sellars* (Cambridge Massachusetts: Harvard University Press): 30–99.
- Dummett, Michael (1978). „Realism” u *Truth and Other Enigmas* (London: Duckworth): 145–165.
- Jandrić, Andrej (2021). „Realistička i antirealistička interpretacija Vitgenštajnovog rasprave o sleđenju pravila”, *Theoria* 1 (64): 31–50.
- Kripke, Saul A. (1982). *Wittgenstein on Rules and Private Language* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press).
- Mackie, John L. (1990). *Ethics: Inventing Right and Wrong* (Harmondsworth: Penguin Books).
- Redding, Paul (2007). *Analytic Philosophy and the Return of Hegelian Thought* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Schärp, Kevin and Brandom, Robert B. (2007). „Editor’s Introduction” u Kevin Schärp and Robert B. Brandom (prir.), *In The Space of Reasons: Selected Essays of Wilfrid Sellars* (Cambridge Massachusetts: Harvard University Press): vii–xxvii.
- Sellars, Wilfrid (1947). „Pure Pragmatics and Epistemology”, *Philosophy of Science* 14 (3): 181–202.
- Sellars, Wilfrid (1949/2022) „Language, Rules and Behaviour”, u Sydney Hook (prir.), *John Dewey: Philosopher of Science and Freedom* (New York: Dial Press): 289–315. preuzeto sa <http://www.ditext.com/sellars/lrb.html> 07. 09. 2022.
- Sellars, Wilfrid (1957). „Counterfactuals, Dispositions and Causal Modalities” u Herbert Feigl, Michael Scriven and Grover Maxwell (prir.), *Minnesota Studies in the Philosophy of Science Vol. II.* (Minneapolis: University of Minnesota Press).

- Sellars, Wilfrid (1969). "Language as Thought and Communication," *Philosophy and Phenomenological Research* 29: 506–527.
- Sellars, Wilfrid (2007a). „Some Reflections on Language Games” u Kevin Scharp and Robert B. Brandom (prir.), *In The Space of Reasons: Selected Essays of Wilfrid Sellars* (Cambridge Massachusetts: Harvard University Press): 28–57.
- Sellars, Wilfrid (2007b). „Meaning as Functional Classification: A Perspective on the Relation of Syntax to Semantics” u Kevin Scharp and Robert B. Brandom (prir.), *In The Space of Reasons: Selected Essays of Wilfrid Sellars* (Cambridge Massachusetts: Harvard University Press): 81–103.
- Sellars, Wilfrid (2007c). „Inference and Meaning” u Kevin Scharp and Robert B. Brandom (prir.), *In The Space of Reasons: Selected Essays of Wilfrid Sellars* (Cambridge Massachusetts: Harvard University Press): 3–28.
- Sellars, Wilfrid (2007d). „Philosophy and the Scientific Image of Man” u Kevin Scharp and Robert B. Brandom (prir.), *In The Space of Reasons: Selected Essays of Wilfrid Sellars* (Cambridge Massachusetts: Harvard University Press): 369–411.
- Verheggen, Claudine (2016). „Language, Thought and Knowledge” , u Robert H. Myers and Claudine Verheggen, *Donald Davidson’s Triangulation Argument: A Philosophical Inquiry* (New York: Routledge): 1–119.
- Wittgenstein, Ludwig (1969). *The Blue and Brown Books* (Oxford: Blackwell Publishers).
- Wittgenstein, Ludwig (2009). *Philosophical Investigations* (Malden, MA: Blackwell Publishing).

Nikola Jandrić

Expressivism as Normative Social Functionalism: Wittgenstein and Sellars (Summary)

In the text it will be attempted to prove the existence of a tradition of *expressivism* in the form of *normative social functionalism* as the common denominator for the position or positions taken by the later Wittgenstein and Wilfrid Sellars in regards to questions of objectivity and normativity of linguistic meaning, presented as answers to the problem of rule following. Sellars formulates the problem of rule following at approximately the same time as does Wittgenstein. Also, Sellars’ answer to this problem, as does Wittgenstein’s will call upon meaning as determined by the practices of use of linguistic expressions. It is claimed that the tradition that clusters the authors culminates in *inferential pragmatism* of Robert Brandom. Apart from the above, the paper also discusses the differences between the positions of the said authors, the most prominent of which is manifested in the different consequences of their contrary metaphilosophical attitudes.

KEYWORDS: Wittgenstein, Sellars, meaning, rules, objectivity, normativity, expressivism, pragmatism